

**САБАБҲОИ ТАЪВИЛПАЗИРИИ
ШЕЪРИ ҲОФИЗ**

Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна,
н.и.ф., доцент кафедраи адабиёти классикии
точик МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”,
(Тоҷикистон, Хучанд)

**ПРИЧИНЫ МНОЖЕСТВЕННОСТИ
ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ГАЗЕЛЕЙ ХАФИЗА**

Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна,
к.ф.н., доцент кафедры таджикской
классической литературы ГОУ “ХГУ имени
акад. Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**REASONS FOR THE MULTIPLE
INTERPRETATIONS
OF HAFIZ'S GHAZELS**

Boboeva Mutabarkhon Saidmurtazoyevna,
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Tajik Classic
Literature, SEI “KhSU named after acad.
B.Gafurov (Tajikistan, Khujand),
E-mail: boboeva_0973@mail.ru

Калидвожаҳо: таҳлил, шарҳнависӣ, газал, Ҳофиз, омил, сабаб, таъвилпазирӣ, воқеӣ, ирфон, ориф.

Шеъри Ҳофиз бо мазмуну муҳтавои ошиқонаю орифона, мадҳу тавсиф, тарзи инъикоси эътиқодоти мутафовут, авотифи гуногуни инсонӣ ва маони муттаъадиди вожаҳо бо мухотаботи иртиботи хос дошта, чанбаи дунявӣ, ошиқона, мадҳӣ ва мазомини мухталиф, аз ҷумла ирфонӣ дарунмояи онро ташаққул ва таҳаввул бахшидааст. Ба ин далел, мушаххасоти умда ва гуногунпахлуи маънавӣ, тарзи ҳадафманди тасвир, маънии таҳтулматнӣ ва зоҳирии шеъри Ҳофиз дар тули замонаҳо мушиқлотӣ фаҳм ва дарки саҳеҳи ин осорро ба вуҷуд овардааст. Бинобар ин, мо дар таъри ба шеъри шоир ва манобеи муҳим, аз ҷумла баъзе шарҳҳои қадима, саъй кардем, ки сабабҳои воқеӣ ва мизони таъвилпазирӣи шеъри шоирро дар заминаи мушиқлотӣ маънавӣ, коркарди саноеи бадеӣ, аз ҷумла истиора, ихом, киноя, гуногунмаъноии вожаҳо, муҳовароту мусталеҳоти рӯзмарра, ки дар ташаққули сохтори мундариҷавӣ ва бадеии шеъри шоир таъсиргузор будаанд, ба таври мушаххас таҳқиқ ва арзёбӣ намоем.

Ключевые слова: анализ, комментарий, газель, Хафиз, фактор, причина, восприятие, реальность, познание.

Поэзия Хафиза своим романтически-просвещенным, любовно-мистическим и хвалебно-возвышенным содержанием наряду с особым способом изображения парадоксальных взглядов и человеческих чувств с помощью полисемантической словесных выражений, имеющих прямое отношение к адресату, выработала и усовершенствовала способы передачи любовных, мистических, дидактических и других мотивов. В связи с этим, многогранность смысла и поэтическая особенность соотношения формы и содержания в поэзии Хафиза со временем создали проблемы понимания и точного восприятия его творений. Поэтому, опираясь непосредственно на газели поэта и отдельные важные первоисточники, в том числе некоторые ранние комментарии к его дивану, мы попытались выяснить истинные причины и основания возникновения множество толкований газелей поэта. С этой целью мы подвергли анализу специфику пера Хафиза в применении художественного приёма с целью создания средств поэтического выражения, исследовали и особым образом оценивали бытовые диалоги и приемы, повлиявшие на формирование содержания и художественной структуры стихотворения поэта.

Key words: analysis, commentary, ghazal, Hafiz, factor, reason, perception, reality, cognition

Hafiz's poetry, with its romantic-enlightened, loving-mystical and laudatory-sublime content, along with a special way of depicting paradoxical views and human feelings with the help of polysemantic verbal expressions that are directly related to the addressee, has developed and improved the methods of conveying love, mystical, didactic and other motives. In this regard, the versatility of meaning and the poetic peculiarity of the relationship between form and content in Hafiz's poetry over time created problems in understanding and accurately perceiving his works. Therefore, relying directly on the poet's

ghazals and some important primary sources, including some early commentaries on his divan, we tried to find out the true reasons and grounds for the emergence of many interpretations to the poet's ghazals. For this purpose, we analyzed the specifics of Hafiz's pen in the application of artistic devices in order to create means of poetic expression. to explore and evaluate in a special way everyday dialogues and techniques that influenced the formation of the content and artistic structure of the poet's poem.

Он чи шеъри Ҳофизро аз шеъри пешгузаштагону муосирон ва баъдиниёнаш муттафовут сохтааст, маънии дарунӣ ё худ зермат ва алоқамандии дарунмоия ин осор бо воқеиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони зиндагии шоир мебошад, ки сермаъноии андешаву оро ва рамзомезии забони шеъри ӯро шакл дода, ҷавҳари хоси маънавию рӯҳонӣ ва тамаддуниву фарҳангӣ бунмоия сохтори мундариҷавӣ ва бадеии онро таҳаввул бахшидааст. Маҳосини маънавию умқи таъсир, зарофату зебоии муфрадоту калимот, эҷоз дар таркиби калому маснуъияти бетакаллуф ва корбурди хунармандонаи саноеи лафзиву маънавӣ аз вижагиҳои таҷрибаи шеърии Ҳофиз буда, заминаи асосиро барои таъвилпазир будани ғазалиёти ӯ фароҳам овардааст. Ба гуфтаи Сӯфиев Ш.З. «Дар воқеъ, маҷмуае аз омилҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ ҳастанд, ки дар замону маконе хос бар хонандаи шеър таъсир мерасонанд ва муносибати ӯро ба шеъри хондаш муайян мекунад. Хулосабарорию ибрази назар карданҳои фардӣ марбут ба тавоноҳои шинохтию маърифатии инсон аст ва он аз ҷаҳорҷӯбаҳои худ берун рафта, меъри ягонаи дарки дурусти шеър шуда наметавонад. Ҳар хонанда он андоза аз шеър бардошт мекунад, ки қобилияти даркашро дорад» [11, с.101]. Ба ин далел, фароянди фаҳми шеъри Ҳофиз, дар ҳақиқат, пеш аз ҳама, дастбӣ ба зовияҳои норавшан, пинҳон ва кашфи асрори маънавии матни осори ӯ буда, бо вучуди мураккабиву серпахлуии мазмуну муҳтаво ва паси сатру тасвир пинҳон будани дурри мақсуд, ки шеваи хоси тасвиргарӣ ва таҷрибаи шеърии Ҳофиз аст, бо тамоми маъно таъвилпазир аст ва дар ин мақола баъзе сабабҳо ва паҳлуҳои ин ҳодиса дар мисоли ғазалиёти шоир мавриди таҳқиқ ва арзбӣ қарор гирифтааст.

Таҷрибаи хунари ва мушаххасоту ҳасоиси аслии шеъри Ҳофиз сабаб ё худ омилҳои кулли таъвилпазирии шеъри ӯро рӯнамоӣ мекунад, ки ба тариқи зер метавон дастабандӣ кард. Ҳар кадоме аз ин сабабҳо заминаи адабӣ ва фарҳангии дигар низ дорад, ки дар шарҳу тафсири шеъри Ҳофиз таъсиргуздор мебошанд.

Чунонки ишора шуд, заминаи асосӣ ва таъсиргузори таъвилпазирии ғазалиёти Ҳофиз бунмоия маънавӣ ва дарунмоия ғазалиёти ӯ буда, дар ин замина метавон аз рамуз ва мафҳумҳои хосе низ ёд кард, ки бидуни ошноӣ бо онҳо дарки манзури аслии шоир ва моҳияти андешаву орои ӯ барои табақоти мухталифи ҷомеа душвор ва гоҳо ғайри имкон мебошад. Ҳамин тавр, ҳасоиси маънавӣ ва дарунмоия ғазалиёти Ҳофиз заминаи аввал ва асосиро барои таъвилпазирии шеъри шоир ба вучуд овардааст, ки нахуст баъзе паҳлуҳои ин масъаларо ба таври мухтасар аз назар мегузаронем.

Яке аз сабабҳои асосии душвории фаҳм ва таъвилпазирии ғазалиёти Ҳофиз, ба мушоҳидаи Манучехри Муртазавӣ «ақоид ва оро, яъне пояҳои собити фалсафӣ ва ирфонӣ» [8, с. 105] шеъри Ҳофиз мебошад, ки фарогири дарунмоия ғазалиёти ӯст. Дар ин замина метавон аз таъбиру тасвири хоси Ҳофиз, аз мабонии ахлоқии алоқаманд бо машраби худаш, инъикоси паҳлуҳои гуногуни аҳвол, таъсирпазирӣ аз воқеиятҳои рӯзгор, фарогирии ақидаҳои маломатӣ ва қаландарӣ, лаҳни гуфтор, ки омехтаи инод ва истехзост, ёд кард, ки дар тули солҳо зарурати шарҳу таъвилӣ осори ӯро ба миён овардааст. Аз ҷумла, ғазале, ки бо байти *Ҳадис аз мутрибу май гӯву рози даҳр камтар ҷӯ, // Ки кас нақшуду нақшоёд ба ҳикмат ин муамморо* [3, с. 19] сар мешавад, ифодагари андешаву орои ирфонӣ шоир буда, сабаби таъвилпазириаш душвории зерматни ғазал ва ба хонанда фаҳмрас набудани матлаби шоир мебошад. Хонандаи имрӯз дар така ба воқеияти мавриди тасвири шоир фароҳури фаҳм ва авотиғи худ аз маънии ғазали Ҳофиз, аз ҷумла байти зикршуда баҳра мебарад. Вале дар зерматни ин байт маъниҳое нуҳуфта, ки сабаби таъвилпазирии он гардидаанд. Ба ҳамин далел, Хатмии Лоҳурӣ ин ғазалро аз завоҷи дигар мавриди мутолиа қарор дода, аз он фақат маънии ирфониро берун кашааст, ки натиҷагирии ӯ аз байти иқтибосшуда ба ин тарз аст: «Мутриб дар истилоҳ пири комил ва муршиди мукамалро гӯянд, ки аз нағма ва оҳанги хуш, ки дар маърифату ишқ ва ҳолот адо менамояд ва ба гӯши хуши сомеъон мерасонад, дар хирмани ҳастиву худбинӣ ва пиндор, ки муридро аз диди зуҳд ва мушоҳидаи тоати дар ботин чоғирифта оташ мезанад ва месӯзонад ва аз мартабаи зуҳд ва пиндор ба мақоми ишқ ва нестӣ меорад. Ва дар шарҳи «Гулшани роз» оварда, ки «Тариқ ва адаби комил он аст, ки нисбат ба ҳоли мустаршид ӯро таъйине дар иршод бошад; чи он комил дар ҳама ҷо мутахаллиқ ба ахлоқи илоҳист; пас чунончи рубубият ва тарбият ҳаққи ҳар фарде аз афродро ба навъе хос аст, иршоди комил низ баста бо ҳар фарде ба навъе дигар аст; лочарам дарҳури истеъдод ва маслиҳати вақт мурид ба зиндагӣ ва сифате

чилвагар мегардад. Гоҳе мутрибу муғаннисифат гашта, ба суханони ишқу маърифат ташвику таҳриқи дилҳо менамояд ва гоҳе соқисифат гашта, шароби муҳаббату шавқ дар коми чони муштоқон мерезад ва далолат ба таваҷҷуҳу инқитоъ ва бехудӣ мефармояд» (интиҳои калом). Аз ин ҷиҳат муҳаққиқи Шерозӣ таъбир намуд... дар ин байт ба мутриб. Ва май дар истилоҳоти Кошӣ иборат аз ғалаботи ишқ бувад бо вучуди аъмол ва ин аҳли камолро бувад. Ва муаммо аз таъмиа аст. Асли ин кур гардондан аст; лекин ғолиб омада дар чизе ки пӯшида бошад; чуночи байте, ки маънии он пӯшида аст, онро муаммо гӯянд. Чунон астӣ, ки кур гардонида шудааст сомеъро аз иттилоъи маънӣ (ба сабаби пӯшидагӣ (каззофӣ ал-муайид). Ва ин маъно ишорат аст ба рози даҳр.

Муҳибби Шерозӣ мегӯяд худро ва ҳар толиби мустаъидро, ки муршидони тариқат ва ходиёни ҳақиқат ғайбдон ва ҷавосисулқулубанд, ҳар чӣ гӯянд, аз саҳту суст ва гарму талх, айни савоб дар ҳаққи мурид ва маҳзи хайр аст; пас лозими вақти ту он аст, ки аслан баробари тори мӯ аз он гуфтугӯ малолат ва кудурат ба хотири худ роҳ надода, субҳу шом, балки аладдавам ва радди забон ва вазифаи ҷинон ту ҳадиси муршид ва майи муҳаббат ато кардаи ӯ бошад ва аслан мисли арбоби ҳикмат ва асҳоби ҳандаса ва ҳайат умри азизи худро дар талаби инқишофи рози даҳр ва сирри замона зоеъ магардон; зеро ки бисёр аз ту дохитар дар ин роҳ ҷавлонҳо намуданд ва талошҳои мардона ба кор бурданд, ҳеҷ як аз онҳо ин муамморо нагушуд ва нагушояд ва суде ба даст (наёварад) ҳар қадам аз доноёни даҳр, ки дар ин боб ғулув кард, маъюс аз роҳ баргашт ва аз дини қавим ва сироти мустақим тарафе набаст» [13, с. 25-26].

Ин шарҳи Хатмии Лоҳурӣ ирфонӣ буда, ба қавли худи ӯ «маънии пӯшидаи» онро, ки «муаммо гӯянд» аз зерматни ғазали машҳури Ҳоҷа, ки бо байти *Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро, // Ба холи ҳиндуяш бахашам Самарқанду Бухороро* оғоз мешавад, берун омадааст, ки «киноя аз дину дунё» мебошад.

Дар рӯзгори мо Муҳаммад Ансор аз байти Хатмии Лоҳурӣ шарҳода чунин маънӣ бардоштааст: «Аз мутрибу май сухан пеш овар, яъне ҳамеша дар ёди базми суруду майгусорӣ бошу розу асрори оламро як сӯ бигзор, дар пайи кушодани рози даҳр машав, зеро то имрӯз касе онро накушоду дар оянда низ кушода наметавонад. Ин роҳ ба муаммо монанд буда, ки ба илму ҳикмат онро кушодан наметавон» [1, с. 53]. Ин шорех фақат ба маънои зоҳирии байти Ҳоҷа таваҷҷуҳ кардаст, ки фосиалагирӣ аз ҳадафи аслии гоъвии шоир мебошад.

Маънии таҳтони матлаъи зерини ғазали дигари Ҳофиз низ таъвилпазир буда, моҳияти аслии он аз фаҳми хонандаи имрӯз дур аст:

*Дар ин замона рафиқе, ки холӣ аз халал аст,
Суроҳии майи нобу сафинаи ғазал аст [3, с. 51-52].*

Хатмии Лоҳурӣ маънои ирфонӣ ва ҳикамии ин байтро шарҳ дода, менависад, ки «Дар ин матлаъ ва хусни матлаъ, таҳриз ва тарғиб аст мар соликро бар таҷрид ва тафрид. Ва **суроҳии майи ноб** дар истилоҳ иборат аз қалби салим аст, ки мамлу ва молмомол аз муҳаббати рабби азим аст; ва сафина (билфатҳа) киштӣ ва низ китоби ашъор ва назмро сафина гӯянд. Бад-ин вачҳ, ки хомили ҷавоҳири алфоз ва лоялии маонӣ аст; ва вачҳи дигари он, ки ба тақтеъи тулонӣ нависанд. Ва чун дар ҳар ду сафина назар кунанд, шакли киштӣ ёфта мешавад. Ва дар ин чо киноят аз кутуби ҳақоик ва маорифи мусаннифоти салаф аст, ки арбоби сулукро мутолиаи он даркор аст» [13, с.343]. Хатмӣ дар идома «мурод аз суроҳии майи ноб»-ро «каломи маҷид ва қуръони ҳамид» ва «**сафинаи ғазал**»-ро «киноят аз кутуби ҳақоик ва маорифи мусаннифони салаф ва халаф» медонад, ки «мутолиаи аҳлуллоҳро мучиби сур ва суруру сармоия шараф бошад». Яъне ба пайбурди ӯ «дар ин замонаи пурфасод ёре, ки дар ӯ ғаш набувад ва дар суҳбати ӯ халалро мадҳал нашавад, қуръони маҷид ва фурқони ҳамид сазад, ки аз суҳбати ӯ дамбадам завқ тавон рабуд ва аз ҷӯши маонии ӯ укдаи чону дил тавон гушуд. Ва кутуби ҳақоик ва маориф бувад, ки сири салаф ва халаф баён кунанд ва мутолиаи он завқбахш бувад ва сармоия шараф шавад» [13, с.343].

Чунонки ба мушоҳида расид, яке аз омилҳои қиддии таъвилпазирии шеъри Ҳофиз дарки ақоиду оро ва чанбаҳои фалсафию ирфонӣ ва ҳикамии он [6, с. 122-123] мебошад. Баъзе таркибот ва истилоҳот, зикри номи шахсиятҳои қуръонӣ ва таърихӣ, мавзӯҳои ҷуғрофӣ, шахсиятҳои асотирӣ ва паҳлавонӣ, талмехот, истилоҳоти ирфонӣ нучумӣ ва монанди инҳо, ки Ҳофиз дар ғазалҳои истифода кардааст, низ хонандаро дар фаҳми маънии чомаи ғазалҳои

шоир ба мушкилот рӯбарӯ месозанд [17, с. 274-275]. Ба назари мо, тафсири маънию мухтаво ва сайри андешаву орои Ҳофиз яке аз омилҳои асосии таъвилпазирии ғазалиёти Ҳофиз буда, мутаассифона ҳанӯз ба қадри кофӣ ҳаллу фасл нашудааст.

Дар идомаи ин баҳс метавон аз калимаҳо ва ибораҳои низ ёд кард, ки дар матни шеъри шоир ҳузур дошта, дорои маъниҳои гуногун мебошанд ва «дар бофти маҷозии каломии Ҳофиз ба сурати истиора, киноя ва ихом ҷилвагар шудаанд» [14, с. 114]. Ин ҳодисаи адабӣ низ сабаби таъвилпазирии ғазалиёти шоир буда, баъзе паҳлуҳои онро ба тариқи фушурда аз назар мегузаронем.

Яке аз санъатҳои бадеӣ, ки Ҳофиз фаровон истифода кардаву дар фаҳми маънии аслии шеъри ӯ душворӣ ба вучуд овардааст, истиора мебошад. Истиора дар ғазалҳои шоир зехни хонандаро аз маъноии ҳақиқӣ ба маъноии маҷозӣ раҳнамоӣ мекунад. Вале сабаби таъвилпазирии ин гуна шеърҳо ба сароҳат ба мақсуди пинҳон ишора кардани истиораи ба қор бурдаи Ҳофиз мебошад. Аз ин назар, дар мисоли таҷрибаи Ҳофиз наметавон ба ақидаи Маҳмуди Футӯҳӣ, ки «истиораро наметавон таъвил кард» [12, с.184] гуфтааст, розӣ шуд. Дар таҷрибаи шеъри шоир дар қорбурди истиора алоқамандии ду тарафи тасвир ба ҳамдигар монандии устувор дошта бошанд ҳам, онҳо фақат «ҷонишини як лафз ба ҷои лафзи дигар» [12, с.184] нестанд, балки дар аксар маврид маънии хостаи Ҳофиз, аз ҷумла андешаву орои фалсафӣ, ирфонӣ ё ҳикамии шоирро ифода мекунад. Ба ин далел, наметавон истиораи Ҳофизро «сирфан мутааллиқ ба каламрави луғот» [12, с.185] донист. Воқеият ин аст, ки маънии истиораҳои Ҳофиз вобаста ба гузашти замон тағйири маънӣ карда ва бештари онҳо таъвилпазиранд. Аз ҷумла, хонандаи имрӯз аз таъбирҳои «шакаршикан шаванд», «тӯтиёни Ҳинд» ва «қанди порсӣ» чӣ маъниеро наметавонад дунбол кунад? Ҳатто агар дар замони Хатмии Лоҳурӣ ба ин қор зарурат набуд, ӯ ба сароҳат байти *Шакаршикан шаванд ҳама тӯтиёни Ҳинд, // 3-ин қанди форсӣ, ки ба Бангола меравад.*-ро шарҳу тафсир намекард [13, с. 1300].

Ба ифодаи дигар, тасвир дар шеъри Ҳофиз, аз ҷумла дар қорбурди истиора ба бофти маъноии воҳиде маҳдуд намешавад. Ин тасвирҳо ҳам намоди ирфонианд [5, с. 17-28], ҳам маъноии одии луғавӣ доранд, балки ба ифодаи ҳуди Маҳмуди Футӯҳӣ «миёни ҳақиқат ва маҷоз шиноваранд» [12, с. 239].

Ба ин далел, ҳазфи адоти ташбеҳ дар истиора омили аслии таъвилпазирии ин гуна ғазалҳои Ҳофиз мебошад. Ҳофиз ин амалро танҳо бо мақсади густариши суварии ҳаёли шоирона ва ҷалбу таҳрики ҳиссу андешаи хонанда ба ҷо овардааст, ки аз розхову рамзҳои сабк ва балоғати усули тасвиргарии ӯ буда [15, с. 242-247; 18, с. 114], аксаран маъниҳои воқеӣ ва рамзиро ифода кунад ҳам, таъвилпазир мебошад. Масалан, шоир дар ғазалҳои аз вожаҳои маъшук ва шароб истиораҳои сохтааст, ки таъвилпазир буда, маънии таҳтони хостаи шоирро ифода кардаанд, ки байти зерин намунаи он мебошад:

*Дилам зи нарғиси соқӣ амон нахост ба ҷон,
Чаро ки шеваи он турки дилсияҳ донист [3, с. 54].*

Абӯлҳасан Абдурраҳмон Хатмии Лоҳурӣ дар «Шарҳи ирфонии ғазалҳои Ҳофиз» навиштааст: «Нарғис (билфатҳ) гуле аст маъруф ва ба истиора бар чашми маъшук итлоқ кунад. Ва чашм дар истилоҳ ишорат аст ба шухуди ҳақ мар аёнро ва истеъдоди эшонро, ки муаббар мешавад ба сифати басирӣ ва он шухуди ҳақ ҷамоле мебошад, ки ба муқтазои муҳӣ ва латиф ва басит дилҳои ғоратзада ва харобгаштаи ошиқро иморат мекунад. Ва ҷалоле мебошад, ки ба мучибӣ мумийат ва муҳӣ ва қаҳҳор ва қобиз вучуд ва ҳастии ошиқро ба тороҷи нестӣ медиҳад ва хувалмурод ҳахро. Ва соқӣ дар истилоҳи Кошӣ ҳазрати ҳақро гӯянд-чалла шонаҳи. Ва шева тарз ва тариқ бувад. Ва турк [биззам] қавмест маъруф, ки ба ҳусну ҳубӣ машҳури офоқ ва дар зулму таъаддию дилсияҳӣ дар ҷаҳон тоқ. Ва «турки дилсияҳ» ишорат аст ба нарғиси соқӣ, ки муаббар шуд ба шухуди ҷалолӣ қаҳҳорӣ. Ва онро дилсияҳ ба лиҳози қаҳру адами илтифот гуфта. Чун дар абёти собиқа возеҳ намуд, ки салтанати абадӣ ва мамлақати сармадӣ бе таҷарруд ва тафрид аз кавнайн ва қатъи назар аз нашъатайн ҳосил намешавад, лочарам дар ин байт мегӯяд, ки дили ман аз нигоҳи қаҳр ва шухуди ҷалолӣ маҳбуби мутлақ амони ҷон ҳаргиз наналабид; зеро ки тарзу тариқи қаҳру ғазаб ва адами илтифоти он нигоҳ қаҳр ва шухуди ҷалолӣ маҳбубро дарёфт ва донист, ки иродаи қатл ва харобии ман дорад. Лочарам тарки истиғоса ва талаби амни ҷон намуд. Чаро ки дар фаноӣ ман бақои ман музмар бувад. Ва дар шарҳи девон навишта, ки «соқӣ нӯшонанда ва ин ҷо иборат аз маҳбуби ҳақиқӣ аст. Ва нарғиси соқӣ киноят аз дунёст, ки дар зоҳир ҳамчу нарғис шаҳлост. Ва шева пеша. Ва турк қавме аст, ки ба ҳусн ва ҳубӣ машҳури офоқанд ва дар зулму тааддӣ ва дилсияҳӣ дар ҷаҳон тоқ. Пас гар он турк ишорат ба соқӣ бошад, ки дар ин ҷо киноят аз маҳбуб аст, дилсияҳиро нисбат бад-ӯ аз он гуфтаанд, ки сангдилӣ ва дилсияҳӣ авсофеанд, ки маҳбубонро бад-он нисбат диҳанд. Ва ҳарчанд маҳбуб дар шӯҳӣ ва тааддӣ бештар, камоли ошиқӣ бештар. Пас ин авсоф аз камол

бошад, на аз авсофи нақс ва завол. Ва агар он турк ишорат ба наргис бошад, ки киноят аз дунёи дун аст, худ маънии зоҳир ва бар ҳамгинон боҳир, ки дили ман аз дунё амон ба ҷон хоستان натавонист, ки пешаи маҳбуб худ медонист, ки дар дунё бо ҳастии ӯ ҳастии дигаре намегунҷад. Ва дар ҳузури ӯ ғайр ба чизе намесанҷад, ки ӯ хоҳони нестии ғайр аст» [13, с.405-406].

Чунонки ба мушоҳида расид, тарз ва дарунмоияи шарҳи Хатмии Лоҳурӣ, даст аввал сабабҳои таъвилпазирии истиораҳои ғазали Ҳофизро ошкор сохта, сипас нақши ин унсури бадеиятро ҳамчун василаи шаклдиҳии балоғату фасоҳати тасвир, ки далолат ба маънӣ мекунад, мушаххас менамояд. Ба ифодаи сарехтар, дар мисоли байти ёдшуда метавон гуфт, ки он чи Ҳофиз ба сифати истиора дар ин байт ба кор гирифтааст, мушобеҳи ҳақиқате ҳаст, ки дар сифате муштарак дар тасвири ӯ ба зоҳир омадааст. Яъне наргис, ки гули маъруф аст, ба ҷои чашм ба орият гирифта шудааст. Ба ин далел, сабаби аслии таъвилпазирии байти ёдшудаи ғазали Ҳофиз дар он аст, ки шоир ҳаёло ҳамчун маҷмуаи тасарруфоти баёнӣ ва маҷозӣ ба кор гирифта, тасвири истиориро бо мафҳуме андак васеътар, ки балеғ, таъсиргузор ва малмус мебошад, ҷон бахшидааст.

Ҳамин тарзи тасвириро Ҳофиз дар истифодаи киноя ва таъризи низ ҳунармандона ба кор гирифтааст, ки таъвилпазир буда, баёнгари маонии зерматни шеърӣ ӯянд [2, с.287-289]. Чунончи киноя ва таъризи танзомези Ҳофиз дар байти зерин намунаи ҳамин гуна тасарруфоти маъноӣ ва маҷозии шоир мабошад:

*Пири мо гуфт хато бар қалами санъ нарафт,
Офарин бар назари поки хатонӯшаш бод! [3, с. 98].*

Шорехони зиёде, аз ҷумла Хатмии Лоҳурӣ низ ин байтро муфассал таъвил кардааст, ки далели умқ ва вусъати таъвилпазирии шеърӣ Ҳофиз мебошад. Хулосаи аксари шорехон ин аст, ки Ҳофиз бо кинояи малех дар ин байт хилофи мақсудро ифода карда, бо зикри бадӣ хубиро тавсиф намудааст [13, с. 1387-1388; 9, с. 202-203].

Омили дигаре, ки аз «хасисаи аслии сабки Ҳофиз» [8, с. 455] буда, ғазалиёти шоирро бисёрраён ва таъвилпазир кардааст, ихом мебошад. Ба қавли Рашидаддини Ватвот, «Порсии ихом ба гумон афкандан бошад ва ин санъатро мухайял низ хонанд ва чунон бувад, ки дабир ё шоир дар наср ё дар назм алфозе ба кор барад, ки он алфозро ду маънӣ бошад, яке қариб ва дигаре ғариб ва чун сомеъ он алфоз бишнавад, ҳоле хотираш ба маънии ғариб равад ва мурод аз лафз худ маънии ғариб бувад...» [7, с. 99]. Ҳофиз дар қорбурди ихом хусусиятҳои зикршудаи сохтори онро риоя карда, на фақат думаъноӣ, балки чандмаъноии онро дар таҷрибаи шеъриаш таъмин намудааст.

Яке аз сабаҳои таъвилпазирии ихом дар шеърӣ Ҳофиз он аст, ки ин санъат дар бисёр маврид василаи тасвир ва адои маъноӣ воҳид ба тариқи мухталиф аст. Ба ифодаи дигар, шоир вожа ё каломро қорбаст кардааст, ки ифодагари думаъноӣ мебошанд. Илова ба ин, бартарии тарзи нигориши Ҳофиз дар он аст, ки бо бақоргирии суварӣ ҳаёл миёни ду чиз ё маънӣ робита ба вучуд оварад ҳам, маъноҳо ҳамчунин барбарҳуқуқ набуда, яке маъноӣ наздики зоҳирӣ ва дигаре маъноӣ тахтулматниро ифода мекунад. Масалан, ҳамин усули қорбурди ихомро Ҳофиз дар байти зерини ғазалаш ҳунармандона истифода кардааст:

*Агар чи бода фараҳбахшу бод гулбез аст,
Ба бонги чанг маҳур май, ки муҳтасиб тез аст [3, с.49].*

Чунонки ба мушоҳида мерасад, Ҳофиз бо қорбурди ихом дар ин байт «аз равшанбаёнӣ худдорӣ» [4, с. 87] карда, маънии дурро ба миён гузоштааст, ки далели аслии таъвилпазирии ин байт мебошад. Дар ин байти Ҳофиз вожаҳои «тез»-у «бод» ва «фараҳ»-у «бода», «бонг» ва «чанг» ихомӣ мутаносуб сохтаанд. Илова ба ин, бо таваҷҷуҳ ба маонии ин вожаҳо гулбез гулрезро (гулрез-оҳанге аст дар мусиқӣ) дар зеҳн зинда месозад, ки ифодагари латофати каломӣ шоир аст.

Байти зер низ барои санъати ихом мисоли барҷаста мебошад:

*Гӯи хубӣ кӣ барад аз ту, ки хуршед он ҷо
Насаворест, ки дар даст иноне дорад [3, с.113].*

Дар шарҳи ин байт назарҳо мухталиф аст. Масалан, Азиз Шабонӣ чунин навиштааст: «Хуршед» гунае аз асб аст. Дар «Наврӯзнама» зайли унвони «Номҳои аспон ба забони порсӣ» аз ин гуна асб низ номе омадааст: «...Камит ранҷбардор бувад, Шабдез рӯзиманд ва муборак

бувад. Хуршед охиста ва хучаста бувад. Саманд шикебо ва коргар бувад ва...» Дар байти Ҳофиз низ хуршед дар маънои офтоб ва шамс ба кор рафтааст, лекин дар маънои ёдшуда бо савор ва инон ихоми таносуб месозад» [14, с. 38].

Хатмии Лоҳурӣ аз нигоҳи ирфонӣ байти зикршударо ба тариқи зер тафсир кардааст: «Чун он сарвари коинот ба мучиби ҳадиси карим худ: «Ман (Муҳаммад с.) малехтар ҳастам ва ширин ва бародарам Юсуф (а) зеботар». Чамеъи хубони суварӣ ва маънавӣ аҳсан аст, лочарам ба чаноби файзманоб хитоб намуда мегӯяд, ки гӯйи хуби ва малоҳат кадом яке аз хубони суварӣ ва маънавӣ бурд аз ту...» [13, с. 1346].

Чунонки аз шарҳҳои зикршуда ба назар мерасад, Ҳофиз бо ба коргирии ихом тасвире сохтааст шиновар миёни ҳақиқат ва маҷоз. Ихом дар дасти шоир ҳам воситаи такмили дарунмоя ва бадеияти шеър будааст, ҳам лутфу латофати сухан, ки хусни тасвири ўро афзудааст. Аз фаровонӣ ва ҳадафмандии корбурди ихомоте, ки Ҳофиз дар ғазалҳои истифода кардааст, метавон яқин кард, ки ин саноеъи бадеӣ яке аз қолабҳои аслии зебоишносии ашъори ў буда, дар фарогирӣ ва таҳаввули мазмуну маъниҳои таъвилпазир нақши хос доштааст. Ҳамчунин чараёни ихомофаринии Ҳофиз дастёбии ўро дар фарогирӣ ва тасвири хунармандонаи ибъоди гуногуни маъноӣ ва вожаҳо собит менамояд, ки фаҳми сарехи он ба шинохти муносиботи лафзӣ маънавӣ ё ҳолӣ ҳамроҳ мебошад. Ба ин далел, дар ғазалиёти Ҳофиз «лавозими лафзӣ ё қароини маънавӣ ё муносибати кулӣ ва эҷоби рӯҳи куллии ашъор зехни хонандаро ба мафохими тозатар ва маъноии ҳадид мунтақил месозад ва чунон нест, ки ҳар касе бар ҳасби фикр ва завқ ва хоҳиши дил лафзу иборотро мавҳум ба маъноии дигар бидонад ва мафҳум ва маънии тозае барои шеъри Ҳоҷа битарошад» [8, с. 458].

Сабаби дигари фасоҳати калом ва таъвилпазирии ғазалиёти Ҳоҷа ҳамон баҳрабардории ў аз алфозу чумалоти фасеҳу салис, нарму равонест, ки шабу рӯз дар муқоимоти рӯзмарра ва муҳовараи мардум истеъмол мешаванд ва шоир аз он хунармандона баҳра бурдааст. Корбасти фаровони муҳовароту мусталехоти рӯзмарра заминаи дигари воқеиро барои таъвили ғазалиёти ў фароҳам овардааст, ки баъзе паҳлуҳои онро аз назар мегузaronем.

Шиблии Нуъмонӣ дар ин замина навиштааст, ки «Дар забони форсӣ Ҳоҷа домани муҳовараву муқоламоти рӯзонро тавсия додааст. Дар каломии ў муҳовароте ёфт мешавад, ки он дар каломии дигарон ҳеҷ нест, то ин ҳад, ки аз лиҳози суҳбату гуфтушунид муҳовароти зиёде низ дар каломаш дида мешавад, ки ниёз ба лаҳҷаи хос доранд ва бидуни он лаҳҷа намешавад дуруст ба маънии он пай бурд, масалан:

Носеҳам гуфт, ки чуз гам чи хунар дорад шиқ?

Гуфтам, эй хоҷаи гофил, хунаре беҳтар аз ин!

«Хунаре баҳтар аз ин»-ро ба лаҳҷаи хос бояд хонд, то аз он маънии истифҳом падида ояд. Яъне, оё беҳтар аз ин хунаре дар олам пайдо мешавад?» [10, с. 524].

Мисраи дувуми ин байт дар аксари нашрҳои девони Ҳофиз ба шакли-Бирав, хоҷаи гофил, хунаре беҳтар аз ин-омада, шарҳи Шиблии Нуъмонӣ ба шарҳи Хатмии Лоҳурӣ монанд мебошад. Фақат Хатмӣ ифодаи «хунаре беҳтар аз ин»-ро «истифҳомии инкорӣ» [13, с. 257] таъбир кардааст, ки бармегардад ба оҳанг ва маънии гуфтории Ҳоҷа, ки низ аз воситаҳои шарҳу тафсири саҳеҳи шеъри ў мебошад..

Ин гуна алфозу чумалоте, ки дар забони гуфтории рӯзмарраи замони Ҳофиз шоеъ буда, шоир аз онҳо фаровон истифода кардааст, яке аз сабабҳои таъвилпазирии ғазалиёти ў гардидааст, ки байтҳои зерин намунаи он мебошанд:

Эй сабо, гар ба ҷавонони чаман бозрасӣ,

Хидмати мо бирасон сарву гулу райҳонро...

Тарсам ин қавм, ки бар дурдиқашон механданд,

Дар сари кори харобот кунанд имонро [3, с. 23-24].

Агар Хатмии Лоҳурӣ аз маънии гуфтории вожаи –хидмат ва таъбири –сари кор хабар намедошт, онҳоро ба тариқи зайл таъвил намекард:

«Сабо бодест маъруф, ки мучиби шикастани гулҳои бӯстон ва пайки ошиқон ва мадон аст. Ва сарву гулу райҳон ба тафсир ҷавонони чаман аст. Ва ба маънии ишорӣ мурод аз ҷавонони чаман ҷавонбахтон ва болиғони чаманзори ҳақиқӣ аст. Ва хидмат (билкаср) ба маънии бандагиву ёрӣ ва фурутанӣ бувад» [13, 76]. Байти дувумро Хатмии Лоҳурӣ шарҳ надодааст. Шиблии Нуъмонӣ онро таъвил карда, таркиби «дар сари кор»-и мисраи дувумро «сарф кардан ё пардохтан» маънидод кардааст [10, с. 520].

Чунонки ба мушоҳида расид, ғазалиёти Ҳофиз аз муҳовароту мусталехоти рӯзмарра, аз қабилӣ «ҳиммат» дар мисраи-Лочарам ҳиммати мардони ду олам бо ўст-ба маънии тавачҷуҳу ҳамдардӣ, «беандом» аз мисраи-Ҳар чи ҳаст аз қомати носози беандомии мост-ба маънии бадшакл ва баднамо, «тез» аз мисраи-Ба бонги чанг махур май, ки муҳтасиб тез аст-ба маънии

тунду асабонӣ, «нафасаш дар дахон гирифт» аз мисраи-Аз ғайрати сабо нафасаш дар дахон гирифт-ба маънии дам фуру баст, «дар миён гирифтан» аз мисраи-Даврон чу нуқта оқибатам дар миён гирифт-ба маънии ихота кардан, «задан» аз мисраи-Ориф ба чоми май заду аз ғам карон гирифт-ба маънии ба ачалаву фарзу тундӣ кореро анҷом додан, «ҳавое гирифтан» аз мисраи-Ҳавои он қаду боло гирифтаст-ба маънии дар ҳаво парвоз кардан, «дар зар гирифтан» аз мисраи-Ки сар то пой Ҳофизро чаро дар зар намегирад?-ба маънии бо тило кашидан, «паи коре гирифтан» аз мисраи-То ҳама савмаадорон пайи коре гиранд- ба маънии аз пайи коре рафтани кореро ақиб гузоштан аст, «роҳ ба чое дорад» аз мисраи-Нақши ҳар парда, ки зад, роҳ ба чое дорад-ба маънии мувофиқи усулу қоида будан, «дарафтод» аз мисраи-Бо дурдкашон ҳар кӣ дарафтод, барафтод-ба маънии низоъ кардан, «заҳмати касе доштан» аз мисраи-Арзи худ мебариву заҳмати мо медорӣ-ба маънии касеро озор додан ва ғайра лабрез буда, сабаби баҳрабардорӣ аз забони гуфторӣ ва таъвилпазирии шеърӣ ӯ шудааст.

Ҳамин тавр, аз таҳқиқ ва таҳлили анҷомгирифта метавон ба ин натиҷа расид, ки асолати матну нияти Ҳофиз ва масъалаи фаҳму дарки хонанда масъалаи шарҳу таъвили ғазалҳои шоирро дар фосилаи замонҳо ба таври мушаххас ба миён кашидааст, ки, пеш аз ҳама, сабабҳои воқеии таъвилпазирии бунмояи маънаӣ, сохтори ботинии саноеи бадеӣ, аз ҷумла тарзи корбурди истиора, баҳусус ихом, ки василаи ифодаи гуногунмаъноии вожаҳост ва таъсирпазирии Ҳофизро аз воқеиятҳои адабӣ ва фарҳангии он рӯзгор муайян менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Ансор, М. Шарҳи 42 ғазали Ҳофиз / М. Ансор. – Душанбе, 1994. – 128 с.
2. Афсаҳзод, А. Шарҳи «Девон»-и Ҳофиз / А. Афсаҳзод. Дар сафи бузургон. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 285-291.
3. Девони Ҳофиз аз нусхаи Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ. Бо муқаддимаи Пажмон Бахтёрӣ / - Техрон, 1381. – 440 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан. Илми бадеъ ва мухтасари арӯз / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 302 с.
5. Исрофилниё Шарифмурод, Р. Хамриёти Ҳофиз. Рисолаи илмию тадқиқотӣ / Р. Исрофилниё Шарифмурод. – Душанбе: Адиб, 2010. – 176 с.
6. Кокуйӣ, С., Зиёӣ, Х., Яздонпажӯҳ, М. Баррасӣ ва таҳлили ҳерменетикии ашъори Ҳофиз / С. Кокуйӣ, Х. Зиёӣ, М. Яздонпажӯҳ // Пажӯҳишномаи адаби ғиноии донишгоҳи Систон ва Балучистон. – Соли 20. – Шумораи 38. – Баҳор ва зимистони 1399. – С. 221-252.
7. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» / - Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
8. Муртазавӣ, М. Мактаби Ҳофиз. Чопи дувум / М. Муртазавӣ. – Техрон: интишороти Тӯс, 1365. – 551 с.
9. Насриддин, А. Шарҳи осори манзум / А. Насриддин. Шарҳнависӣ дар адаби фор-тоҷик. – Хучанд, 2000. – С. 176-253.
10. Нуъмонӣ, Ш. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди аввал ва дувум / Ш. Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 544 с.
11. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.
12. Футӯҳии Рӯдмаъчанӣ, М. Балоғати тасвир / М. Футӯҳии Рудманчанӣ. – Техрон: Сухан, 1385. – 464 с.
13. Хатмии Лоҳурӣ, А. А. Шарҳи ирфонии ғазалҳои Ҳофиз. Тасҳеҳ ва таълиқоти Баҳоуддини Хурамшоҳӣ, Куруши Мансурӣ, Ҳасан Мутеъӣ Амин. Ҷилди аввал / А. А. Хатмии Лоҳурӣ. – Техрон: нашри Қатра, 1378. – 758 с.
14. Шабонӣ, А. Нимнигоҳе ба баррасии аволими таъсирпазирӣ ва чанбаҳои чандмаъноии шеърӣ Ҳофиз / А. Шабонӣ // Маҷаллаи ҳофизпажӯҳӣ. – Соли 23. – Шумораи 24 (давраи ҷадид, шумораи 3). – Поиз ва зимистони 1399. – С. 113-122.
15. Шамисо, С. Сабқиносии шеър / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавсӣ, 1374. – 430 с.
16. Шарифов, Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
17. Шарифов, Х. Дар шинохти шеърӣ Ҳофиз ва дигарон / Х. Шарифов. Сухан аз адабиёти миллий. - Душанбе: Пайванд, 2009. – С. 270-287.

18. Шафеии Кадканӣ, М. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ: таҳқиқи интиқодӣ дар татавбури имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон / М. Шафеии Кадканӣ (Вироиши 2). – Техрон: Огоҳ, 1366. – 732 с.

REFERENCES:

1. Ansor, M. Commentary on 42 ghazals of Hafiz / M. Ansor. – Dushanbe, 1994. – 128 p.
2. Afsahzod, A. Commentary on the “Divan” of Hafiz / A. Afsahzod. In the ranks of the great. – Dushanbe: Irfan, 1986. – P. 285-291.
3. The Divan of Hafiz from the version of Muhammad Qazvini and Qasim Ghani. With an introduction by Pajmon Bakhtyori / - Tehran, 1381. – 440 p.
4. Zehni, T. The art of speech. The science of art and a brief summary of dreams / T. Zehni. – Dushanbe: Irfan, 1967. – 302 p.
5. Isrofilniyo Sharifmurod, R. The friendship of Hafiz. Scientific and research treatise / R. Isrofilniyo Sharifmurod. – Dushanbe: Adib, 2010. – 176 p.
6. Kokuyi, S., Ziyoyi, H., Yazdonpajuh, M. Review and hermeneutic analysis of Hafiz's poems / S. Kokuyi, H. Ziyoyi, M. Yazdonpajuh // Literary research journal of the University of Sistan and Baluchistan. – Year 20. – Issue 38. – Spring and winter 1399. – P. 221-252.
7. Selected works "Tarjuman-ul-baloga" and "Hadoiq-us-sehr" / - Dushanbe: Donish, 1987. – 144 p.
8. Murtazawi, M. Hafiz's school. Second edition / M. Murtazavi. – Tehran: Tus Publishing House, 1365. – 551 p.
9. Nasriddin, A. Commentary on poetic works / A. Nasriddin. Commentary on for-Tajik literature. – Khujand, 2000. – P. 176-253.
10. Nu'mani, Sh. Sher-ul-Ajam. Volumes one and two / Sh. Nu'mani. – Dushanbe: DDOT, 2016. – 544 p.
11. Sufiev, Sh. Z. On the ways of understanding the meaning of a poem / Sh. Z. Sufiev // Bulletin of the Pedagogical University. – 2020. – No. 3(86). – P. 101-106. – EDN LRYEPG.
12. Futuhi Rudmajani, M. The Elegy of Illustration / M. Futuhi Rudmanjani. – Tehran: Suhan, 1385. – 464 p.
13. Khatmi Lahuri, A. A. Theological commentary on Hafiz's ghazals. Corrections and comments by Bahauddin Khurramshahi, Kurush Mansuri, Hasan Mutei Amin. Volume one / A. A. Khatmi Lahuri. – Tehran: Qatra Publishing House, 1378. – 758 p.
14. Shabani, A. A brief review of the influence of the poets and the ambiguous aspects of Hafiz's poetry / A. Shabani // Hafizpajuhi Journal. – Year 23. – Issue 24 (new period, issue 3). – Autumn and winter 1399. – P. 113-122.
15. Shamiso, S. Style studies of poetry / S. Shamiso. – Tehran: Firdavsi, 1374. – 430 p.
16. Sharifov, H. The word of the good / H. Sharifov. – Dushanbe: Maarif, 1991. – 160 p.
17. Sharifov, H. In the knowledge of the poetry of Hafiz and others / H. Sharifov. Words from national literature. - Dushanbe: Paivand, 2009. – P. 270-287.
18. Shafeii Kadkani, M. The rider of imagination in Persian poetry: a critical study of the interpretation of images in Persian poetry and the journey of the theory of maturity in Islam and Iran / M. Shafeii Kadkani (2nd edition). – Tehran: Ogoh, 1366. – 732 p.